

доцент Житомирського військового інституту
імені С.П.Корольова, здобувач Житомирського
державного університету імені І.Я.Франка

РЕМІСНИЧА ОСВІТА В УКРАЇНІ В ЗАГАЛЬНІЙ СИСТЕМІ ОСВІТИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

В статті розглядається місце і роль ремісничої освіти в Україні в розрізі загальної системи освіти ХІХ – початку ХХ століття. Характеризується система цієї освіти в Російській імперії та визначається її регіонально залежний розвиток.

In the article the place and the role of handicraft education in Ukraine in the aspect of the general system of education of ХІХ – beg. ХХ centuries are observed. In the article the system of handicraft education in the Russian Empire is characterized and its regional-depended development is determined.

Актуальність історико – педагогічного аналізу становлення та розвитку ремісничої освіти викликана загальним поживанням наукового інтересу до професійно – технічної підготовки спеціалістів нижчої та середньої ланки в сучасній українській державі. У різні періоди суспільного розвитку розвиток ремісничої освіти **вивчали** І. Нарадько, Н. Кузьмін, Є. Сутирін, В. Прокоф'єв, О. Степанишина, М. Константинов, В. Струминський, О. Любар, В. Ковалинський та ін. Крім того, проблеми ремісництва як галузі знань знайшли своє місце у класичних педагогічних теоріях К.Д. Ушинського, Дж. Локка, Й.Г. Песталоцці, Г. Кершенштейнера та ін. До цього переліку варто додати науковців кінця ХІХ століття – Є. Максимова, К. Гогеля, І. Миклашевського тощо.

Метою статті є визначення місця та ролі ремісничої освіти України протягом ХІХ – початку ХХ століття.

Професійна освіта загалом, і реміснича зокрема, залишалася найбільш слабким місцем у структурі народної освіти Російської імперії протягом усієї першої половини ХІХ століття. Головними соціокультурними причинами такого стану речей, на нашу думку, були такі:

- традиційне ставлення до навчання ремеслу як до суто прикладного виду навчання, який не потребував ані окремого місця, ані окремої системи навчальних закладів, ані окремо підготовлених педагогічних кадрів;

- низький темп розвитку промислових галузей і, як наслідок, відсутність або низький рівень соціального замовлення на велику кількість кваліфікованих працівників у різних галузях промисловості;

- переважання в структурі економіки дрібних виробників товарів та послуг, які навчали своїх власних дітей та окремих учнів основам свого ремесла;

- відсутність достатнього фінансування системи загалом, а значить, неможливість відведення значної частини коштів на фінансування ремісничої освіти як окремої структурної одиниці освітньої галузі.

Тенденція використовувати загальноосвітню школу для професійної підготовки отримала законодавче оформлення в Статуті навчальних закладів 1828 року, яким дозволялося у міських приходських училищах відкривати другий клас і навчати у ньому окремим ремеслам. Повітові училища могли відкривати додаткові курси й класи для підготовки до практичної ремісничої діяльності або просто прищеплення ремісничих навичок [2].

Першим законодавчим документом, у якому окреслилося місце та роль ремісничої серед інших видів освіти, стало «Положення про ремісничий навчальний заклад», затверджене Миколою I 13 липня 1830 року. Це, власне, було законодавство для одного навчального закладу, оскільки згідно з ним створювалося Московське ремісниче училище в Німецькій Слободі. Особливість цього документа полягала у тому, що він передбачав навчання в ремісничому училищі дітей з соціально незахищених груп, насамперед, вихованців сирітського притулку – до 300 осіб, щоб «зробити їх корисними членами суспільства, не лише підготовкою з них хороших практичних ремісників, але й освітою як

справжніх майстрів з теоретичними, що слугують для вдосконалення ремесел і різних робіт відомостями, таких, що знають новітні поліпшення в цій галузі і здатних до їх розповсюдження» [9]. Статут цього ремісничого училища було затверджено значно пізніше – у 1868 році. Згодом перше в країні ремісниче училище було перетворено на Московський державний технічний університет. Цей приклад свідчить про поступове наростання потреби у технічній та ремісничій освіті вищого рівня і зростання зацікавленості до регулярної, систематичної ремісничої освіти з боку державної влади.

У 1839 році було введено Положення про реальні класи при гімназіях та повітових училищах, у якому зазначалося, що ці навчальні заклади можуть навчати ремеслу у межах навчальної програми. Відкриті згідно з цим положенням спеціальні ремісничі класи й курси були в першій половині XIX століття головним засобом поширення ремісничих знань у широких верствах населення. Водночас стали відкриватися ремісничі навчальні заклади з приватної ініціативи і на приватні добродійні кошти: промислові, морехідні, сільськогосподарські, гірничі, художньо-промислові [3].

Шкільні реформи 60-х рр. XIX століття, які суттєво змінили весь уклад народної освіти в країні, також фактично не стосувалися ремісничих шкіл (як і всієї професійної освіти загалом), кількість яких на той час була досить незначною. Натомість у другій половині XIX століття, зі скасуванням кріпосництва та зростанням великих промислових підприємств потреба в фахових ремісниках стала зростати. Держава потребувала значного розширення освітньо-професійної галузі.

У кінці XIX – на початку XX століття мережа професійно-технічних навчальних закладів у Російській імперії суттєво розширилася. Однак її зростання все одно суттєво відставало від потреб промисловості, транспорту й сільського господарства у кваліфікованому технічному персоналі.

«Головні положення про промислові училища» 1888 року встановлювали по всій території Російської імперії три типи технічних навчальних закладів: середні, нижчі та ремісничі училища. Пізніше було створено більш дешеві в обслуговуванні типи навчальних закладів: школи ремісничих учнів, нижчі ремісничі школи, ремісничі й технічні навчальні майстерні і курси, ремісничі класи при різних начальних закладах. Крім цих типових навчальних закладів, відкривалися також школи й училища технічної освіти, які мали свої власні Статути і вміщували значну частку ремісничої освіти у змісті навчання [1].

Коло спеціальностей, які могли бути отримані учнями в ремісничих навчальних закладах, було досить обмеженим. Для багатьох галузей промисловості (металургія, гаряча обробка металів, електротехнічне виробництво тощо) реміснича освіта залишалася на рівні учнівства: майбутні робітники проходили навчання безпосередньо на виробництві.

Ремісничі школи й училища готували переважно кваліфікованих робітників для певних галузей промисловості, кустарів та ремісників. В досліджуваний період у Російській імперії існували чотири типи ремісничих навчальних закладів: ремісничі училища, школи ремісничих учнів, нижчі ремісничі школи, сільські ремісничі навчальні майстерні.

«Головними положеннями про промислові училища» було законодавчо окреслено лише один тип ремісничого навчального закладу – ремісниче училище. У 1893 році було затверджено «Положення про школи ремісничих учнів», а в 1895 – «Положення про сільські ремісничі навчальні майстерні». Ці навчальні заклади були, по суті, спрощеним варіантом ремісничих училищ і діяли за тими самими правилами, знову-таки спрощеними. По всій Російській імперії станом на 1910 р. налічувалося 1423 ремісничих навчальних закладів, а число учнів у них становило близько 80 тис. осіб [4, с.123]. Як вказувалося у «Положенні», трирічні школи ремісничих учнів мали надавати учням знання й уміння,

необхідні для вивчення будь-якого ремесла у приватного майстра після закінчення школи.

Сільські ремісничі навчальні майстерні знаходилися переважно у віданні Міністерства торгівлі й промисловості, а також земств, і готували робітників для ремонту сільськогосподарського інвентаря, а також спеціалістів з деяких видів кустарної промисловості. Важливим було те, що в цих майстернях, крім основ ремесла, можна було отримати елементарні знання з креслення й малювання. Процес навчання у таких навчальних закладах продовжувався три або чотири роки [4, с.123.].

Сільські ремісничі навчальні майстерні як найбільш дешевий тип ремісничого навчального закладу розвивалися досить швидко, але все одно не могли забезпечити потреб сільського господарства у спеціалістах відповідної кваліфікації в кінці XIX – на початку XX століть, оскільки в цей час спостерігався досить бурхливий розвиток цієї галузі на промисловій основі. Станом на 1916 р. в Російській імперії було всього 98 таких ремісничих навчальних закладів.

Деякі професійні ремісничі знання можна було отримати також у межах ремісничих класів та відділень при різного роду загальноосвітніх навчальних закладах. За законами від 21 квітня 1903 р. та 16 березня 1904 р. ремісничі відділення і класи могли відкриватися при двокласних училищах, при міських (за Положенням 1872 року), та при початкових школах. Кількість ремісничих класів і відділень при загальноосвітніх нижчих навчальних закладах та училищах, поступово зростаючи, було доведено у 1916 р. до 660 із загальною кількістю учнів більш як 10 тис. [4, с.123-124.].

Зміст освіти у ремісничих навчальних закладах визначався, виходячи з місцевих умов та потреб місцевих галузей промисловості й сільського господарства. На зміст ремісничої освіти, крім того, впливали такі показники, як вид ремесла, мета навчання, ступінь підготовленості учнів.

Найбільш розповсюдженими видами ремісничих спеціальностей в Україні були ковальська, слюсарна, чоботарна, кравецька.

Ремісничі відділення й класи надавали, головним чином, суто технічні знання й уміння, необхідні в побуті або придатні для виконання професійних функцій ремісника чи кустаря для обслуговування потреб місцевого населення. Створення ремісничих класів чи відділень при загальноосвітніх навчальних закладах було позитивним соціокультурним явищем з причини того, що сприяло залученню селянських та робітничих дітей для різних ремесел та роботи в промисловості. Але навчання ремеслу в тих умовах і на тих принципах, які були прийняті в другій половині ХІХ століття, загрожувало знизити й без того низький рівень загальноосвітньої підготовки дітей з нижчих прошарків населення, як про це справедливо писав К.Ушинський [7]. Тому педагоги та науковці почасти виступали проти професіоналізації народної школи, відстоюючи давню «книжну» науку. Наприклад, Третій з'їзд російських діячів у галузі технічної освіти (1903-1904) прийняв резолюцію про професіоналізацію нижчої загальної освіти, де, між іншим, вказувалося: «Російська початкова школа неспроможна без шкоди для свого прямого призначення проводити в народ професійні знання» [5, с.104.]. Представників професійно-технічної освіти підтримали й учасники Всеросійського з'їзду з народної освіти (1913-1914).

Ремісничі класи існували, як правило, паралельно з класами ручної праці, а їх відкриття зумовлювалося потребами різноманітних співтовариств, земств, зацікавлених у розвитку кустарної та ремісничої промисловості. Навчання в ремісничих класах здійснювалося переважно майстрами-ремісниками, які не мали професійно-педагогічної підготовки. Процес навчання проходив без чітко окреслених програм. У цьому стосунку уроки ручної праці значно вигравали у методичному й педагогічному контексті, оскільки проводилися, як правило,

підготовленим учителем, за стійкими програмами й перевіреними методиками [8].

Наприкінці XIX століття було, врешті, піднято питання про навчання різним видам ремесел дівчаток – у межах загальної проблеми жіночої професійної освіти.

Винесення проблеми жіночої професійної і, зокрема, ремісничої освіти було висунуто на передній план освітніх завдань суспільства у зв'язку із залученням великої кількості жінок до промислового виробництва, що вимагало систематичної їх підготовки до різного роду ремесел. у 1888 році при Міністерстві народної освіти було засновано комісію з питань жіночої професійної освіти. Комісія розробила Положення про типи жіночих професійних шкіл. В 1900 р. при відділенні Вченого комітету з технічної й професійної освіти Міністерства народної освіти було створено спеціальний відділ, який мав координувати діяльність жіночих професійних навчальних закладів, яких на той час по всій країні нараховувалося 129, а учениць вони мали 9920 осіб [4, с.124.].

За Положенням про жіночі професійні навчальні заклади передбачалося створення двох їх типів:

1. Школи першого типу встановлювали строк навчання сім років. При цьому перші п'ять класів призначалися для загальноосвітніх предметів, а наступні два – спеціальні ремісничі предмети.

2. У школах другого типу строк навчання складав чотири роки з викладанням як загальноосвітніх, так і професійних навчальних предметів протягом усього періоду навчання [6, с.149.].

Жіноча реміснича освіта навіть наприкінці XIX століття суттєво відставала від чоловічої. Тому, пропонуючи новий варіант законопроекту про жіночі професійні навчальні заклади для розгляду в Державній Думі Російської імперії, представники вищезгаданого Вченого комітету в 1914 році вказували: «Жіноча професійна освіта в Росії не організована й розвинена вкрай недостатньо. Законоположення, що стосуються народної

освіти, не передбачають ані загальних керівних начал, ані способів для поширення й правильної постановки цієї освіти. Існуючі навчальні заклади професійної освіти жінок значною мірою зобов'язані своїм заснуванням переважно приватній ініціативі: відкриваючись і розвиваючись без певного плану, вони залишаються необ'єднаними і, в більшості випадків, не мають ані чітко окресленої мети викладання, ані твердо встановленого навчального курсу, ані відповідної організації, ані прав та переваг» [6, с.150.]. Переважна більшість жіночих ремісничих і професійних навчальних закладів навчали біло швейному й гаптувальному ремеслу, а також плетінню, виготовленню мережива, швацькому ремеслу та деяким іншим.

На початку ХХ століття Постійна комісія з технічної освіти при Російському технічному товаристві зробила огляд ремісничих та інших професійно-технічних навчальних закладів імперії. На той час у країні налічувалося 1423 ремісничих шкіл, училищ і навчальних майстерень, де навчалися близько 80 тис. учнів. Але професійна освіта потребувала серйозних структурних змін. Тому як варіант учасниками комісії було запропоновано таку систему ремісничої і професійної освіти в Російській імперії: професійна й громадська школи; спеціальна професійна школа; навчальні майстерні для дітей, підлітків і дорослих; пересувні майстерні, курси, спеціальні інструктори для окремих промислів, видання технічних брошур тощо; ручна праця в початковій школі і надання інших спеціальних знань у межах загальноосвітньої школи.

Навчання ремеслу, як передбачалося такою схемою, мало б переважно відбуватися практичними методами.

Відсталість професійно-технічної освіти загалом і ремісничої зокрема особливо сильно стала відчуватися у зв'язку з початком I світової війни. У 1915-1916 рр. міністр народної освіти Російської імперії графі П.Ігнат'єв ініціював розробку закону й положення про професійну освіту в країні. Під впливом міністра почали створюватися трирічні технічні

училища, які давали ґрунтовну практичну підготовку. Але короткий час перебування на посту міністра не дав змоги П.Ігнат'єву продовжити реформи професійної освіти. Вони продовжилися представниками Міністерства торгівлі й промисловості, які були зацікавлені в розвитку професійної освіти. Запропонований цим міністерством проект передбачав створення в країні єдиної системи професійних навчальних закладів.

Висновки. Отже, у навчальних закладах різного типу викладання основ ремесла проводилося по-різному, на різному методичному й організаційному рівні. На це впливала локальна соціокультурна та професійно-кадрова ситуація. Непересічний вплив на розвиток ремісничої освіти в регіонах справляв розвиток місцевих галузей промисловості, який диктував соціальне замовлення на головні види професій, необхідні для підприємств та закладів сфери послуг. Тому можна характеризувати розвиток ремісничої освіти протягом досліджуваного періоду як регіонально залежний. Зміст, форми та методи навчання ремеслу залежали як від загальної соціально-економічної та соціокультурної ситуації в регіоні, так і від наявності та індивідуального професійного рівня педагогічних кадрів у ремісничих школах та ремісничих класах при інших типах навчальних закладів.

Перспективу подальших досліджень у галузі історії розвитку ремісничої освіти вбачаємо в: аналізі місця ремісничої освіти у класичних європейських наукових теоріях ХІХ століття; вивченні структури та змісту освіти у ремісничих училищах України в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття.

Список використаних джерел та літератури:

1. Министерство торговли и промышленности: Сборник статистических сведений о состоянии среднего и низшего профессионального образования: Ч.1. – Спб, 1910. – 326 с.

2. Очерки истории профессионально-технического образования в России. – Гл. I.– М., 1981. – 382 с.
3. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР: VIII в. — первая половина XIX в. – М., 1973.
4. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР / Отв. ред. Э.Д.Днепров. – М.: Педагогика, 1991. – 446 с.
5. Резолюции 3-го съезда русских деятелей по техническому и профессиональному образованию. – СПб, 1906. – 218 с.
6. Российские женщины и европейская культура: материалы V конференции, посвящённой теории и истории женского движения / Сост. и отв.ред. Г.А. Тишкин. СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2001.
7. Ушинский К. Д. Собрание сочинений. – В11 т. / Ред. кол.: А. М. Егонин, Е. Н. Медынский, В. Я. Струминский. – М. – Л.: АПН РСФСР, 1950. – Т. 2. – 665 с.
8. <http://www.np.vspu.ac.ru/metodika/m22.htm?num=22>.
9. <http://rian.ru/history/20060713/51282911.html>.